

“Ata Binmek Bir Ayıp, İnmeK İki Ayıp” Atasözü

Nail TAN

Dilimizde, her duygu ve düşünceyi, kolektif şuur/bilinç süzgecinden geçmiş, halkın kolay kolay unutmayaacağı bir biçimde ifade eden birçok atasözümüz var. Bu sayede konuşmalarımız zenginleşiyor. Halka iletmek istediğimiz düşünceler, emin ve etkili bir aracıyla hedefine ulaşıyor. Her atasözünün arka planında bir halk felsefesi ile bu sözü hayata geçiren gelenek görenek inanç bağlamı bulunmaktadır. Bu gerçeği, yakın dönemde işittiğim, yaygın, güncel atasözü sözlüklerine girmemiş bir söz varlığımızla açıklamak istiyorum.

Yeni anayasa çalışmalarıyla ilgili olarak TBMM’de her partiden milletvekillerimizin katılımıyla oluşturulan Anayasa Uzlaşma Komisyonunun çalışmalarını hızlandırmak amacıyla siyasi partilerin yöneticileriyle görüşen TBMM Başkanı Sayın Cemil Çiçek, 2 Ocak 2013 tarihinde yazılı ve görüntülü basına yaptığı açıklamada şu ifadeyi kullanmıştır: “Bizim Yozgat’ta bir söz vardır: Ata binmek bir ayıp, inmek iki ayıp, Bu işi yarım bırakamayız”.

Sayın Çiçek’in kullandığı atasözünü hiç duymamıştım. Not alıp daha önce derlenip derlenmediğini ve hangi anlamlar yakıştırıldığını araştırmaya başladım. İçinde en çok atasözü barındıran Albayrak¹, Aksoy², Parlatur³, Tülbentçi⁴, Akyalçın⁵, Yurtbaşı⁶, Alp⁷ ve TDK⁸’nin sözlüklerini taradım. TDK’nin *Bölge Ağızlarındaki Atasözleri ve Deyimler* kitabında izine rastlayınca sevindim.

1 Albayrak, Nurettin (2009), *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, İstanbul, 1140 s., Kapı Yayınları. [18.838 söz]

2 Aksoy, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, İstanbul, 457 s., İnkılap Kitabevi. [2.305 söz]

3 Parlatur, İsmail (2008), *Atasözleri ve Deyimler I/Atasözleri*, Ankara, 574 s., Yargı Yayınevi. [5.076 söz]

4 Tülbentçi, Feridun Fazıl (1977), *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul, 2. bsl., 581 s., İnkılap ve Aka Kitabevleri. [17.440 karışık atasözü deyim]

5 Akyalçın, Necmi (2012), *Türkçenin İncileri Atasözlerimiz*, Ankara, 783 s., Eğiten Kitap Yayını. [5.374 söz]

6 Yurtbaşı, Metin (1994), *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Ankara, 311 s., Özdemir Yayıncılık. [Kapakta ifade, 10.000 söz]

7 Alp, Demir (1933), *Türk Darbimeselleri Yahut Atalarsözü*, İstanbul, 209 s., Tefeyyüz Kitaphanesi. [5.200 söz]

8 TDK, (2009), *Atasözleri Sözlüğü*, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/> [8 Mart 2013 tarihi itibarıyla 2396 söz]

Sözlükte, anlamı verilmeden şu şekilde yer almıştır⁹:

Ata binmek (binmesi) bir ayıp, inmek (inmesi) iki ayıp. (Çay-Niksar-Tokat, Bahçe-Adana (şimdi Osmaniye’ye bağlı), Gündüzbey-Yeşilyurt-Malatya, Karakoçan-Elazığ).

Osmaniye, Malatya, Elazığ üçgeninin ortasında kalan Yozgat’ta da bu atasözünün kullanılması normaldi. Yozgat halk kültürüyle ilgilenen bana en yakın iki Yozgatlı araştırmacı Habib Coşkunsoy (47 yaşında) ve Ömer Ünal (42 yaşında)’la konuştum. Aynı zamanda Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara Devlet Türk Halk Müziği Korosunun Müdürlüğünü de yapan Habib Coşkunsoy, beş ciltten oluşan bir *Yozgat Folkloru* kitabının yazarı. Henüz basılmayan kitabın beşinci cildinde Yozgat atasözlerine yer verilmiş.¹⁰ Yazımıza konu söz, bu ciltte. Coşkunsoy’un bana söylediğine göre Yozgat Merkez Sarınınören köyündeki düğünlerde gelin ata bindirilirken bu söz kullanılmış. Yozgat Sorgun Aşağıkarahacılı köyü nüfusundan araştırmacı ve yazar Ömer Ünal da bu atasözünü, çocukluğunda köylerinde cirit oynanırken yaşlıların tecrübesiz genç ciritçilere söyledikleri açıklamasını yaptı. Hatta, cirit oynarken attan düşüp dışları kırılan bir ciritçiye söylediklerini de hatırladı.

Atasözü, ilk duyuşta barındırdığı tezat dolayısıyla insanda anlam karışmasına yol açıyor. Türkler, dünya tarihinde atı evcilleştirip ilk kullanan, bu yüzden tarihin bir dönemindeki hayat tarzlarına “Atlı Göçebe Kültürü” denilen bir millet. At, Türklerin kutsal varlığı; yoldaş, kardeş bildiği; murat, uğur saydığı bir hayvan. Türk mitolojisinde, destanlarında, edebiyatında, sanatında atın özel bir yeri var. 12 Hayvanlı Türk Takvimi’nde yıllardan biri At Yılı. Kâşgarlı Mahmud’un ünlü sözlüğünde yazdığı gibi “Türk’ün kanadadır at”. Atın Türk tarihinde, kültüründe, sanatında oynadığı rolü, taşıdığı önemi ortaya koyan birçok kitap ve makale yayımlanmıştır.¹¹ Atla ilgili yüzü aşkın atasözü ve deyimimiz de var.¹² At binmek, eski yaşayışımızda bir Türk’ün ilk öğrendiği

9 TDK (2004), *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I-II*, Ankara, 3. bsl., C I, s. 48, TDK Yayınları: 279, 331. [5.890 söz]

10 Habib Coşkunsoy’un *Yozgat Folkloru* adlı beş ciltten oluşan henüz yayımlanmamış eseri.

11 Bu konuda başlıca kitap ve bir önemli bir makale için bk.:

Başbuğ, Hayri (1986), *Aşiretlerimizde At Kültürü*, İstanbul, V+116 s., TDAV Yayını.

Batu, Selahattin (1938), *Türk Atları ve Yetiştirme Bilgisi*, Ankara, 374 s., Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayını.

Çavdarlı, Rıza Süleyman (1936), *İslâmiyet’ten Önce Türklerde Atın Ehemmiyeti ve Tarihi*, İstanbul, 53 s.

Çınar, Ali Abbas (1993), *Türklerde At ve Atçılık*, Ankara, 174 s., KTB HAGEM Yayınları: 192.

Ögel, Bahaeddin (2010), *Türk Mitolojisi*, Ankara, 5. bs., C I, s. 612, TTK Yayını.

Sümer, Faruk (1983), “Türklerde Atçılık ve Binicilik”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S 24, 6/1983, s. 1-120.

Türker, Hasan Ali (1971), *Türklerde Atçılık*, İstanbul, VII+173 s., Türkiye Jokey Kulübü Yayını.

12 Bu konuda bk. atasözü ve deyim sözlükleriyle aşağıdaki makalelere:

Ata, Hüsnü İrkil (1940), “At Üzerine Derlenen Atasözleri” *Taşpınar*, s. 85, 9/1940, s. 125.

Elçin, Şükrü (1963), “Türk Atasözlerinde At”, *TFA*, S 171, 10/1963, s. 3189-3192.

hünerlerden. İyi ata binememek büyük ayıp. At, avrat, silah Türk töresinde başkasına asla emanet edilmeyecek, namus sayılan çok değerli varlıklar. Hâl böyle iken, ata binmek niçin ayıp olsun? Attan inmenin ayıplanması normal. Çünkü, inmek düşmek anlamına geldiği gibi korkaklığı da ifade eder. Bugün Azerbaycan Türkçesinde inmek eyleminin karşılığı olarak hâlâ düşmek eylemi kullanılmaktadır.

İlk bakışta, atasözünün tezat sanatı kullanılarak yaratıldığı, attan inmenin, düşmenin yanlışlığını vurgulamak amacıyla birinci hükmün söylendiği ileri sürülebilir. Tezat, anlamca birbirinin karşıtı iki düşünce, duygu veya hâlin bir anlatım içinde kullanılmasıdır. Atasözünde, ata binmek ve inmek zıt düşünceler olarak değerlendirilebilmekte. Ancak, sözün tabanındaki gelenek görenek ve inanç bağlamı dikkate alındığında, tezat sanatının kullanılmadığı görülmektedir. Şunu gayet iyi bilmeliyiz ki; halk kültüründe hiçbir söz gelişigüzel, rastgele, mantık dışı kullanılmaz. Her sözün, mutlaka bir ortaya çıkış felsefesi, gelenek görenek inanç bağlamı vardır. Sözü, bu bağlam tabakasını oturttuğumuzda anlamını açık, berrak bir şekilde anlayabiliyoruz. Mademki bu atasözü Yozgat'ta cirit oyununda ve düğünlerde kullanılıyor, o hâlde cirit ve düğün gelenek görenek ve inançlarıyla bağdaştırarak konuyu ele almamız gerekir.

Ata sporumuz cirit, eskiden İç Anadolu Bölgesi'nde de yaygın biçimde oynanmaktaydı. Artık, sadece gösteri mahiyetinde, festivallerde yeni nesillere; "İşte eskiden atalarımız bu sporu da yaparlardı." kabilinden, yarışma havasından uzak sunulmaktadır. Yozgat'ta da durum böyle. Ciritle ilgili yayınları okuduğumuzda, ciritin her atla oynanmadığını öğreniyoruz. Cirit atları, kışın başlayan ve sonbahara kadar yaklaşık dokuz ay süren özel bir eğitimle yetiştiriliyor. Cirit, genellikle sonbaharda oynanıyor. Ali İlisulu, 1978 yılında yazdığı bir makalede cirit atlarının zorlu eğitimini ayrıntılı olarak anlatmıştır.¹³ Bu konuda güzel bir atasözümüz var: "Atına güvenmeyen cirit oynamaz".¹⁴ İyi ciritçi olmak için, atın eğitiminin yanı sıra oyuncunun da çok iyi ata binmesi gerekir. İyi ata binemeyen, cirit deneyimi olmayan bir kişi at binip cirit oynamaya kalkarsa, gerçekten de büyük ayıptır. Çünkü, ya attan düşer ya da ciritle vurularak takımına puan kaybettirir. Ata bindikten sonra, düşmeden, oyunun sonuna kadar at üzerinde kalmak ciritçinin temel görevidir ve attan düşmek bir oyun namusu meselesidir. Hele hele, müsabaka sırasında korkup pes etmek, attan inip oyunu yarıda bırakmak daha büyük ayıptır. Bu açıklama

Seyirci, Musa (1984), "Atlarla İlgili Türk Atasözleri", *Türk Folkloru*, S.: 57, 4/1984, s. 14-15.

13 İlisulu, Ali (1978), "Ata Sporumuz Cirit", *Töre*, S.: 89, 10/1978, s. 32.

14 Albayrak, *age.*, s. 194.

doğrultusunda atasözünü incelediğimizde, iki sıra cümledeki anlamların doğru olduğu ve birbiriyile tezat oluşturmadığı görülmektedir.

Gelelim, atasözünün ikinci kullanım alanı olan düğünlere. Yozgat başta olmak üzere Türkiye'nin hemen hemen her bölgesindeki köylerde 1960'lı yıllardan önce gelinler mutlaka at üstünde güveyin evine götürülmekteydi. *Gelin atta, buyruk Hak'ta, Gelin ata binmiş, gör kime inmiş, Gelin ata binmiş, “Ya nasip!” demiş, Gelin ata binmiş, “Ya nasip, kim bilir kime münasip!” demiş,* gibi atasözlerimiz bu geleneğin halk edebiyatına yansımalarıdır.¹⁵ Gelin, al duvakla girdiği kocasının evinden ancak ak duvakla (kefenle) çıkabilirdi. Koca evini terk etmek, boşanmak büyük ayıp sayılırdı. Gelinin ata binerek baba evinden; “Hem ağlarım hem giderim.” diyerek ayrılması ailesi nazarında ilk bakışta ayıp karşılanabilir; baba evinde rahat ettiremedik, iyi bakamadık mı diye. Ancak, ayıbın daha büyüğü, gelinin evlenip gittiği kocasının ocağını tütüremeyip baba ocağına dönmesidir. Bu söz, geline anne babasının son nasihatlerinden biri olarak ele alındığında anlamının doğruluğu aydınlanmaktadır.

Sonuç

Atasözü ve deyimlerimizden bazıları, kırsal hayatın zayıflayıp kentleşmenin hızlanması karşısında anlam kaymasına uğramış, yeni anlamlar kazanmıştır. Bu atasözünde olduğu gibi. Uzun zamandan beri Yozgat halk kültüründe ciritin rolü ortadan kalktı. Gelinler de artık ata bindirilmiyor. Hâl böyle olunca, yeni nesiller söz konusu atasözünü duyunca önce doğal olarak şaşırıyorlar. “Attan inmek, başlanmış bir işi yarıda bırakmak ayıptır ama ata binmek, bir işe başlamak niçin ayıp olsun ki? diye düşünmeden edemiyorlar.

Şehre inen atasözünün artık cirit ve düğünle ilişkisi kalmamıştır. Bugün, Türkiye genelinde sözün anlamı şöyle anlaşılmaktadır: Bir işe, mesleğe iyi hazırlanmadan, eğitim almadan başlanmamalı, gerekli hazırlık ve eğitimden sonra başlayınca da yarıda bırakılmamalı, mutlaka başarıyla sonuçlandırılmalıdır. TBMM Başkanı Sayın Cemil Çiçek de atasözünü bu anlamda kullanmış, yeni anayasa çalışmalarının mutlaka uzlaşmayla sonuçlandırılması dileğini net biçimde ifade etmiştir. Sayın Çiçek'in kullanmasıyla bu atasözü artık mahallilik çerçevesinden çıkıp kamuoyuna, halka mal edilmiş, güncel kullanıma açılmıştır. Yapılacak iş, başta TDK'nin Genel Ağ'daki *Atasözleri Sözlüğü* olmak üzere, söz konusu atasözünü belirttiğim anlamıyla bütün sözlüklere almaktır.

15 Parlatır, *age.*, s. 241.

TDK (2004), *age.*, C I, s. 124.